

Pedagogisch beleid basisonderwijs en kinderopvang

Algemeen

De school en het kindcentrum bieden kinderen een omgeving waar ze zich veilig en vertrouwd voelen en samen met andere kinderen spelen en leren. In samenwerking met de ouders worden de kinderen begeleid in hun ontwikkeling. Ze leren alle vaardigheden die ze nodig hebben voor latere sociale relaties en voor een goede start op de basisschool en nog later in het voortgezet onderwijs. Beiden bieden leer- en ontwikkelingsmogelijkheden en laten ruimte voor de verschillen in ontwikkeling. In het Pedagogisch kader worden globale doelen en competentiegebieden genoemd. Veel aandacht wordt besteed aan hoe pedagogisch medewerkers en leerkrachten kinderen in de leeftijd van 0 -12 jaar kunnen begeleiden in hun veelzijdige ontwikkeling. Het pedagogisch beleidsplan biedt een theoretische verantwoording en een richtinggevend raamwerk voor het werk in de dagelijkse praktijk. Op basis van het pedagogisch beleidsplan worden keuzes gemaakt om bepaalde methodes of werkwijzen te introduceren of juist af te wijzen.

Bouwstenen voor een pedagogisch beleidsplan

De opvoeding heeft plaats binnen een normatief kader waarin waarden, normen en leer- en ontwikkelingsdoelen worden geformuleerd, en maakt gebruik van theorieën en inzichten in de ontwikkeling van kinderen. Het Pedagogisch beleidsplan is gebaseerd op vijf bouwstenen:

- 1. Christelijke waarden en normen.**
- 2. De Wet kinderopvang en het Convenant Kwaliteit**
- 3. De Wet op het Primair Onderwijs**
- 4. Ontwikkelingspsychologische inzichten.**
- 5. Onderwijskundige visie.**

1. Levensbeschouwelijke identiteit: christelijke normen en waarden.

De Prins Willem-Alexanderschool en het kindcentrum zijn een onderwijs- en kinderopvangorganisatie vanuit een protestants-christelijke identiteit. Het onderwijs op de school is gebaseerd op de Bijbel, het Woord van God. In de statuten van de stichting, is dit als volgt vastgelegd:

'De grondslag van de stichting is het Woord van God naar de opvatting van de Drie Formulieren van Enigheid'. Zij aanvaardt deze grondslag ook in het onderwijs binnen de van haar uitgaande scholen. Dat blijkt onder andere uit de volgende zaken:

Het kindcentrum is duidelijk herkenbaar als een christelijk centrum. Elke (school)dag wordt begonnen en afgesloten met gebed, het zingen van een psalm of geestelijk lied en het bespreken van een Bijbelverhaal of een verwerking van een eerder verteld verhaal.

Ook leert uw kind psalmen en geestelijke liederen. De leerlingen van de midden- en bovenbouw wonen tweemaal per jaar een kerkdienst bij (tijdens de bid- en dankdag). En bij het verlaten van de basisschool ontvangt uw kind een Bijbel.

Maar niet alleen hierin. Voor alles is het evangelie de norm en richtsnoer. Bijvoorbeeld bij het werken met ontwikkelingsmateriaal, in de muziek, de taal, de biologie- en de geschiedenislessen.

Maar ook in de relatie tussen pedagogisch medewerkers, leerkrachten en kinderen, in de relatie tussen u en de school en tussen de kinderen onderling, is het Evangelie van Jezus Christus de leidraad. In deze christelijke onderwijs- en opvangorganisatie is de Bijbel aanwezig, gaat hij open en werkt door in de dagelijkse praktijk.

2. De Wet kinderopvang en het Convenant Kwaliteit

De Wet Kinderopvang (2005) en het Convenant Kwaliteit Kinderopvang gelden voor de kinderdagverblijven en stellen dat kinderopvang gericht moet zijn op:

- Samenwerking met ouders.
- Bieden van veiligheid en verbondenheid.
- Overdragen van waarden en normen.
- Verwerven van sociale en persoonlijke competenties.

In de Wet Kinderopvang worden vier doelen genoemd:

- Veiligheid;
- Persoonlijke competenties;
- Sociale competenties;
- Waarden en normen.

3. De Wet op het Primair Onderwijs (WPO).

In de Wet op het Primair Onderwijs worden de volgende doelen genoemd:

- Het onderwijs richt zich in elk geval op de emotionele en de verstandelijke ontwikkeling, en op het ontwikkelen van creativiteit, op het verwerven van noodzakelijke kennis en van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden.
- Bij alle onderwijsactiviteiten geldt dat moet worden voldaan aan de kerndoelen. De kerndoelen moeten worden gehanteerd als te bereiken doelstellingen aan het eind van het basisonderwijs.

4. Ontwikkelingspsychologische inzichten

Het kader is gebaseerd op kennis van de ontwikkeling van jonge kinderen en van de manieren waarop jonge kinderen leren. Hierbij is gebruik gemaakt van theoretische inzichten van de grondleggers van de hedendaagse ontwikkelingspsychologie zoals Piaget, Vygotsky, Erikson en Bowlby. De volgende pedagogische en ontwikkelingspsychologische principes zijn richtinggevend:

- lichamelijke en emotionele veiligheid en welbevinden.

Er wordt gezorgd voor een veilige en gezonde omgeving. Alle kinderen voelen zich welkom en hebben met één of meer pedagogisch medewerkers /leerkrachten een vertrouwensband. De kinderen voelen zich ook vertrouwd met en veilig tussen de andere kinderen in de groep.

- samenwerking met de ouders.

In het kindcentrum is de opvoeding van jonge kinderen gebaseerd op samenwerking met de ouders.

- kinderen leren spelend en actief in relatie met hun omgeving:

Kinderen nemen niet passief over wat volwassenen aandragen. Ze leren door spelen, doen, uitproberen, kijken, imiteren, meedoen en aanwijzingen. Ze bouwen samen met anderen een gedeelde wereld op.

- de pedagogisch medewerkers / leerkrachten hebben een actieve rol.

Ze scheppen voorwaarden voor leren en ontwikkelen. Ze zien de kansen voor spel, leren en contact die zich spontaan voordoen. Ze creëren kansen door activiteiten aan te bieden. Pedagogisch medewerkers en leerkrachten zijn zich bewust van hun rol als 'voorlezer' en laten dat elke dag weer zien in hun contact met de kinderen.

- autonomie en verbondenheid.

Eenzijds is er respect en ruimte voor de eigenheid en autonomie van ieder kind. Anderzijds leert het kind meedoen met het dag- en leefritme van de groep en om zich aan te passen. Ieder kind heeft het recht om bij te dragen aan het geheel.

- respect voor diversiteit.

Pedagogisch medewerkers / leerkrachten hebben respect voor diversiteit (verschillen tussen mensen) en laten dat door hun gedrag zien. Aan de kinderen wordt geleerd om positief om te gaan met verschillen die betrekking hebben op leeftijd, sekse, handicaps of sociaal-culturele achtergrond.

- de doorgaande lijn.

Opvoeders / leerkrachten sluiten aan bij de ontwikkeling van het kind en helpen het kind om de competenties te ontwikkelen die hij of zij nodig heeft in de volgende fase, op de basisschool en het voortgezet onderwijs.

5. Onderwijskundige inzichten

De onderwijskundige visie voor een onderwijs- en opvangorganisatie wordt begrensd door de wettelijke opdracht om onderwijs te verzorgen dat voldoet aan de kerndoelen (zie WPO). De onderwijskundige inzichten die worden gebruikt binnen het kindcentrum zijn niet gekoppeld aan een onderwijsideologie of concept zoals Dalton of Jenaplan. Binnen een leerstofjaarklassensysteem met een goede zorgstructuur voor de leerling met specifiek onderwijsbehoeften, worden verschillende onderwijskundige inzichten gebruikt die bijdragen aan een volwaardig onderwijsprogramma. Het programma moet ertoe leiden dat kinderen die na maximaal 12 jaar het kindcentrum verlaten over de volgende competenties beschikken:

Emotionele competenties, KIJK, IK MAG ER ZIJN

Het gevoel er te mogen zijn en op anderen te kunnen vertrouwen ontstaat bij kinderen in relatie met andere mensen. Belangrijke voorbeelden:

- vertrouwen in pedagogisch medewerkers en leerkrachten. Het kind kan steun zoeken en zich laten troosten. Bij het spelen / leren gebruikt het kind de pedagogisch medewerker / leerkracht als veilig baken en zoekt nabijheid of oogcontact.
- Bewustwording van zichzelf. Bijvoorbeeld van eigen smaak bij het eten. Het kind durft iets te ondernemen. Het kind laat merken als hij of zij een aanraking niet fijn vindt bij het verzorgen.
- Vertrouwen op eigen kracht en vermogen. Het kind leert door vallen en opstaan en is niet snel ontmoedigd. Het kind wil zelf problemen oplossen en onderzoekt zijn of haar omgeving.
- Bewustwording van identiteit, sekse, leeftijd en persoonlijke kenmerken;
- Positieve levenshouding: plezier in eigen lijf en leven, plezier in het omgaan met anderen. Het kind geniet van knuffels van de pedagogisch medewerkers, eet met smaak, geniet van beweging en nieuwe vaardigheden.

Sociale competenties, KIJK, WE DOEN HET SAMEN

Ook de sociale competenties ontstaan in relatie met andere mensen. Voorbeelden van competenties van jonge kinderen in kindercentra zijn:

- Hulp vragen en ontvangen. Bijvoorbeeld bij het aan- en uitkleden kan het goed samenwerken. Het kind weet wanneer hij zijn armpjes omhoog moet doen, wat hij of zij zelf kan en waar hulp nodig is.
- Gevoel van erbij horen en verbondenheid met familie en de groep in het kindcentrum. Het kind is blij als het wordt opgehaald en kijkt graag naar foto's van thuis. Het kind is trots op zijn of haar ouders. In de groep kent het kind de liedjes en weet bij welke pedagogisch medewerkers /leerkrachten en kinderen hij of zij hoort.
- Anderen aanvoelen en rekening houden met elkaars gevoelens. Het kind kan andere kinderen troosten en snapt wanneer hij of zij een ander niet moet storen. Het kind kan aanwijzingen van de pedagogisch medewerker / leerkracht opvolgen.
- Imiteren. Het kind kan goed kijken en nadoen, zowel volwassenen als kinderen. Het kind kan ook gedrag voordoen en andere kinderen uitdrukkelijk uitnodigen om te imiteren.
- Samen spelen. Het kind kan beurten geven en nemen, snappen wat andere kinderen willen, bij het spel van andere kinderen aansluiten, conflicten oplossen en verzoenen.
- Initiatief nemen en volgen, en leiding geven en accepteren. Het kind kan een spel beginnen en andere kinderen rollen geven.
- Bijdragen aan het geheel en helpen. Het kind kan helpen met opruimen, tafel dekken, schoonmaken, jongere kinderen helpen, troosten, cadeautjes maken, feest helpen voorbereiden.
- Zorg voor de natuur. Het kind weet hoe hij of zij met planten en dieren moet omgaan, is nieuwsgierig en zorgzaam.

Motorisch-zintuiglijke competenties, KIJK, IK KAN 'T ZELF, HET LUKT ME

Jonge kinderen hebben een aangeboren drang om dingen zelf te doen. Eerst binnen de relatie met hun verzorgers, bijvoorbeeld leren zuigen, zich omdraaien. Later in toenemende mate zelfstandig, bijvoorbeeld kruipen, los leren lopen, glijden, fietsen, zelf eten en drinken. Competenties op dit gebied zijn:

- Grof motorische vaardigheden, zoals kruipen, lopen, rennen, springen, glijden, schommelen, dansen.

- Evenwicht bewaren, zoals bij los zitten, lopen, zich omdraaien, kopjeduikelen.
- Fijn motorische vaardigheden bij het eten, aan en uitkleden en spelen met fijner materiaal als blokjes, insteekblokken, papier, verf, puzzels.
- Bewegen op muziek en maken van ritmische bewegingen.
- Plezier in bewegen, gevaar onderkennen.
- Plezier in zintuiglijke ervaringen als voelen, ruiken, horen, proeven, zien.
- Bouwen en uitvinden. Het kind vindt oplossingen bij het maken van garages van blokken, hutten bouwen, bruggen maken, enzovoort.

Cognitieve competenties, KIJK, IK VOEL, DENK EN ONTDEK

Kinderen tussen 0 en 12 jaar zijn kleine onderzoekers. Ze willen hun wereld snappen: hun sociale wereld, hun gevoelswereld en de natuur en de dingen. En ze verruimen hun wereld door nieuwe ontdekkingen. Belangrijke competenties zijn:

- Begrijpen en benoemen van emoties en bedoelingen bij verzorgen en samenspelen. Boos, blij, verdrietig, moe, pijn, mee willen doen, niet mee mogen doen, enzovoort.
- Gebruiken van alle zintuigen bij het verkennen van de wereld. Horen, zien, voelen, proeven, ruiken. De wereld willen ontdekken.
- Kennen van woorden voor vertrouwde dieren, planten en dingen, voor de seizoenen en het weer.
- Zoeken naar verbanden tussen gebeurtenissen (oorzaak – gevolg); logisch denken.
- Ordenen, meten en tellen, verzamelen van vertrouwde dingen en materialen.
- Geconcentreerd (alleen) spelen en vasthouden aan een plan; doorzettingsvermogen.

Taal en communicatieve competentie, LUISTER, IK KAN HET ZELF ZEGGEN

Zelfs de jongste kinderen hebben vaardigheden om zichzelf kenbaar te maken. Door geluidjes, gebaren, kijken, oogcontact. Rond het eerste jaar komt daar de taal bij. De taal van jonge kinderen is aanvankelijke zeer beperkt, maar effectief voor de goede verstaander. Taal wordt tussen 4 en 12 jaar het belangrijkste instrument om vrijwel alle genoemde competenties te verwerven. Competenties die kinderen ontwikkelen, zijn:

- Praten met woorden en in eenvoudige zinnen, eventueel tweede taalverwerving.
- Non-verbale communicatie begrijpen en gebruiken.
- Beurt nemen en geven.
- Gemotiveerd zijn om anderen te begrijpen en om zich zelf begrijpelijk te maken.
- Luisteren naar een verhaal.
- Vertellen wat het voelt, wil of heeft meegemaakt.
- Kijken naar en begrijpen van plaatjes en foto's.
- Lezen van teksten
- Begrijpen van de betekenis van geschreven taal.

Morele competenties, KIJK, IK BEN ER VOOR JOU EN JIJ BENT ER VOOR MIJ

Kinderen willen er graag bij horen en verlangen naar goedkeuring. Ze zijn ontvankelijk voor regels en gezamenlijke rituelen. Ze leren gehoorzamen en ook om zichzelf te gehoorzamen. Dat laatste wil zeggen dat ze minder impulsief worden. Ze leren competenties om:

- Emoties op een acceptabele manier te uiten. Het te zeggen in plaats van te slaan en te schoppen.
- Te beseffen dat het eigen handelen iets te weeg kan brengen in de wereld; dat het kind iemand blij kan maken of pijn kan doen.
- Verantwoordelijkheid en schuldbesef te tonen. Na een ruzie wil het kind het goedmaken. Het kind wil graag een taakje voor de pedagogisch medewerker / leerkracht doen
- Te gehoorzamen en goede manieren te laten zien. Het kind kan aanwijzingen van de pedagogisch medewerkers / leerkrachten opvolgen en luisteren. Het kind kan rituelen opvolgen als handen wassen, vieze schoenen uittrekken, gezicht schoonmaken na het eten; groeten bij weggaan en binnenkomen.
- Voor zichzelf op te komen. Als het kind onheus behandeld is, kan het dat zeggen en duidelijk maken. Het kind zegt als hij of zij iets graag wil.

- Morele gevoelens te uiten als trots, schuld en schaamte. Als het kind iets fout of goed heeft gedaan, is dat duidelijk of laat hij of zij dat duidelijk zien in lichaamstaal. Het kind kan het ook zeggen met woorden.
- Respect te hebben voor diversiteit. Het kind weet dat niet alle kinderen hetzelfde zijn. Dat sommige kinderen meer en anderen minder kunnen. Dat sommige kinderen een andere taal spreken en ander voedsel eten.
- Religieuze of godsdienstige gevoelens, bewondering voor de natuur en schoonheid. Beleeft plezier aan het samen christelijke liedjes zingen en feesten vieren. Het kind luistert graag naar verhalen en doet mee in het gebed. Het kind geniet van mooie dingen en schoonheid in de natuur.

Expressieve en beeldende competenties, KIJK, IK KAN DANSEN, ZINGEN EN IETS MAKEN

Ritmes en bewegen en zanggeluid maken horen bij de natuur van mensen. Evenals de neiging om zich uit te drukken in materie, door verven, tekenen, kleien, dingen maken en versieren. Plezier in schoonheid, eigen lijf en samenzijn zijn hiermee verbonden. Competenties die kinderen leren, hebben betrekking op:

- Dans en beweging.
- Zingen en muziek maken.
- Tekenen, verven en beeldende uitingen.
- Bouwen en constructies van klein en groot materiaal.
- Gevoel voor schoonheid.

Uitwerking pedagogische visie – pedagogische cirkel

De pedagogische visie is weergegeven in een cirkel. De cirkel illustreert hoe de verschillende aspecten van de pedagogische visie met elkaar samenhangen. De verschillende lagen in de cirkel geven het verband aan tussen de kindvisie, de houding die past bij de kindvisie en het gedrag dat bij die houding hoort.

In de kern van de cirkel staat het kind. De binnenste laag omschrijft de vier uitgangspunten of basiswaarden: respect, ruimte, veiligheid & geborgenheid en kind = gave van GOD. De laag daaromheen vertaalt de vier uitgangspunten in de gewenste houding van de medewerkers. De buitenste laag vertaalt die houdingsaspecten weer in het gewenste gedrag van de medewerkers.

Houvast voor het dagelijks handelen

De cirkel wordt op allerlei momenten ingezet. Bijvoorbeeld op een moment waarop pedagogisch medewerkers met de kinderen in een situatie zitten waarbij ze even niet meer weten wat ze moeten doen. Of er is iets gebeurd en het team twijfelt achteraf over het eigen handelen. Ook kan een leidinggevende een situatie gezien hebben waarover hij of zij wil praten. Met de cirkel erbij bekijken de medewerkers dan bij welke van de vier uitgangspunten de vraag past en welke (gewenste) houding en gedrag van de pedagogisch medewerker daarbij horen. Dit wordt vervolgens getoetst aan het gedrag in de praktijk.

Bijlage.

Ontwikkelingsfasen

In de ontwikkelingspsychologie wordt gesproken van 'ontwikkeling' als kinderen door het verwerven van een aantal nieuwe vaardigheden op een ander niveau gaan functioneren; er worden 'fasen' in de ontwikkeling onderscheiden. Er zijn echter weinig kinderen die helemaal volgens het boekje een duidelijk af te bakenen overgang maken van de ene ontwikkelingsfase naar de andere. Toch kunnen globale beelden van het functioneren van kinderen in verschillende fasen enig houvast geven. Daarom is gekozen voor grove aanduidingen van drie ontwikkelingsfasen.

1. Baby's (0–18 maanden)

Een baby is competent en krachtig, maar ook sterk afhankelijk van volwassenen. Een intieme, zorgzame en betrouwbare relatie met de groeps leiding is belangrijk. Een jonge baby heeft behoefte aan vertrouwde mensen (niet te veel wisseling) en een vertrouwde voorspelbare omgeving en ritme. Ze bouwen zelfvertrouwen en een eerste besef van 'Zelf' op als ze fysieke en emotionele veiligheid ervaren. Baby's:

- > groeien en ontwikkelen in deze leeftijdsfase het snelst;
- > zijn kwetsbaar, maar taai en volhardend;
- > zijn afhankelijk van volwassenen voor het vervullen van hun behoeften;
- > zijn zeer gemotiveerd om te leren en 'zelf te doen';
- > willen directe behoeftebevrediging en meteen aandacht;
- > kunnen goed met non-verbale signalen aangeven wat ze nodig hebben;
- > hebben zekerheid, voorspelbaarheid en regelmaat nodig;
- > zijn gevoelig voor snelle schommelingen in gezondheid en welbevinden;
- > hebben stabiele relaties nodig met een beperkt aantal sensitieve volwassenen.

De dreumes (18 maanden–30 maanden)

Het gedrag en de ontwikkeling van een dreumes varieert sterk; sprongen vooruit wisselen af met enige terugval. Dreumesen worstelen met het ontwikkelen van het 'ik' en onafhankelijker worden van de volwassene terwijl ze tegelijkertijd nog sterk emotioneel verbonden zijn en steun nodig hebben. De wens tot zelf doen, ontdekken en hun groeiende behoefte aan controle in dagelijkse bezigheden zijn vaak in conflict met hun afhankelijkheid van verzorgers om dingen te laten gebeuren. Dreumesen maken zich snel fysieke, sociale en taalvaardigheden eigen, maar dit heeft nog veel oefening nodig. Dreumesen vinden rituelen en routine aan de ene kant prachtig, maar verzetten zich er soms ook tegen. Dit veroorzaakt vaak situaties met tegenstrijdige gevoelens en acties, die veel vragen van de vindingrijkheid en het geduld van de volwassene. Dreumesen:

- > zijn energiek en op weg;
- > zijn bezig controle over hun wereld te krijgen, door het zoeken van grenzen en effect van hun gedrag;
- > willen vaak dingen die ver vooruit lopen op hun taal of fysieke mogelijkheden;
- > zijn actief en nieuwsgierig;
- > zijn vastbesloten om van alles te leren en gebeurtenissen en dingen te begrijpen;
- > hebben intense en vaak onvoorspelbare gevoelens;
- > worden gedreven door kansen en mogelijkheden en door aanmoediging;
- > zijn impulsief en hebben nog weinig zelfcontrole;
- > zijn gericht op het hier en nu;
- > zoeken contact met anderen en leren door imitatie;
- > leren met hun hele lijfje en leren door te doen en veel minder door wat er verteld wordt;
- > dreumesen hebben andere behoeften dan baby's en peuters, maar vallen soms tussen de wal en het schip.

De peuter (30 maanden–48 maanden)

De peuter heeft een groeiend taalvermogen en leert verschillende standpunten zien. Hij of zij krijgt inzicht in afbeeldingen, symbolen, getallen, en woorden. Het activiteiten aanbod in de kinderopvang moet zorgen voor leerrijke ervaringen, zodat kinderen begrip voor hun eigen belevingswereld en de wereld om hen heen kunnen opbouwen. Peuters zijn nog steeds wisselend in hun

ontwikkelingstempo; ze gaan dan weer ineens met sprongen vooruit en staan dan weer een poosje stil of vallen even terug. Maar ze leren steeds beter om te gaan met veranderingen en onverwachte gebeurtenissen. Ze kunnen zelf steeds beter activiteiten plannen en overzien en ze krijgen steeds meer inzicht in hun eigen rol.

Peuters:

- > herkennen patronen en regels in de wereld. Dit moedigt hen aan om vragen te stellen en te reageren op onzin en humor; krijgen een groeiende mogelijkheid om het gezin, thuis en kindcentrum te zien in het perspectief van de groter wordende wereld;
- > krijgen nieuwe mogelijkheden zoals omgaan met symbolen, voorstellingen, creativiteit, muziek, woordspelletjes en getallen;
- > ontwikkelen taal en rekenkundige vaardigheden; ook inzicht in begrippen, oorzaak/gevolg, verbale expressie en ontdekkingen in de fysieke en sociale wereld;
- > ontwikkelen een beter geheugen en kunnen daarom verhalen vertellen, complexere situaties oplossen, langer met iets bezig zijn en zijn meer 'gericht nieuwsgierig';
- > ontwikkelen sociale vaardigheden om vriendschappen aan te gaan en vast te houden en er wordt een begin gemaakt om het uitgangspunt van een ander te zien;
- > ontwikkelen fysieke vaardigheden verder;
- > leren steeds beter plannen maken, controleren, vragen stellen en na te denken over activiteiten en taakjes;
- > gebruiken hun fantasie en voorstellingsvermogen om de eigen identiteit en die van de ander te verkennen.

Kleuter + basisschool periode (2,5 jaar – 12 jaar)

Kleuterperiode

De kleutertijd loopt van ongeveer tweeënhalf tot vijf jaar. In het eerste levensjaar wordt kennis van de wereld om het kind heen opgebouwd door waar te nemen en te handelen. In de peutertijd ontstaat de mogelijkheid de wereld innerlijk te representeren. Symbolen zoals woorden kunnen voor dingen staan en ook kunnen peuters over dingen denken die niet zichtbaar aanwezig zijn. Peuters kunnen zelfs de gevolgen van handelingen op een eenvoudig niveau bedenken zonder deze echt uit te voeren. Kleuters kunnen oorzaakgevolg relaties nog beter bevatten en zijn voortdurend bezig de wereld actief te exploreren en te construeren. Waren voor de peuter de woorden 'zelf doen!' kenmerkend, voor de kleuter is het gevleugelde woord 'waarom?'

Cognitieve ontwikkeling

De cognitieve ontwikkeling in deze fase komt overeen met de preoperationele periode (Piaget). Het preoperationele kind is nog niet in staat om aspecten van een situatie op een logische manier met elkaar in verband te brengen. Delen van een situatie die niets met elkaar te maken hebben, worden tot een onduidelijk en diffuus geheel verbonden.

Kleuters beleven causale verbanden als onafhankelijk van elkaar. Een kleuter kan bijvoorbeeld zeggen: 'Zij heeft dat kopje gebroken en ze liet het vallen en toen moest ze huilen.' Kleuters plaatsen de verschillende gebeurtenissen eenvoudig achter elkaar zonder de causale verbanden erbij te betrekken. Het vermogen om causale verbanden te beredeneren ontstaat pas na het 7e jaar.

Magische krachten en processen spelen een levendige rol in het denken van kleuters. Het 'geloof' in Sinterklaas is een voorbeeld waarbij volwassenen misbruik maken van het onvermogen van kleuters om causale verbanden te leggen.

Kleuters hebben nog de neiging om bij begrippen als rangorde en conservatie van aantal, volume en gewicht te *centreren*. Centreren is de neiging om slechts één aspect van een fenomeen in een redenering te betrekken, ook als andere onderdelen van belang zijn. Meestal centreren kleuters op het opvallendste aspect van een fenomeen, dat vaak verbonden is aan het hier en nu. Kleuters richten zich vooral op de toestand en niet op het proces dat tot die toestand leidde. Een voorbeeld hiervan is de kennis over het geslachtsverschil. Kleuters weten dat jongens en meisjes verschillende categorieën vormen. Maar als aan kleuters gevraagd wordt of een jongen een jongen blijft ook als hij een rok aan zou doen of lang haar met een strikje zou dragen, raken ze in verwarring en kunnen antwoorden dat

deze jongen een meisje is geworden. Kleuters centreren dan op de uiterlijke toestand en betrekken het proces dat hiertoe heeft geleid er niet bij.

Een andere cognitieve vaardigheid die nodig is om besef te hebben van het geslachtsverschil is het *classificeren*. Een klasse of categorie bestaat uit levende of niet levende objecten of gebeurtenissen die op eenzelfde manier beschouwd worden omdat zij bepaalde eigenschappen met elkaar gemeen hebben. Kleuters kunnen binnen een dimensie (bijvoorbeeld kleur, vorm of grootte) voorwerpen sorteren, maar zijn nog niet in staat volgens combinaties van verschillende dimensies te sorteren, bijvoorbeeld alle blauwe vierkantjes aan één kant en rode rondjes aan de andere kant.

Getalbegrip is een cognitieve functie die zich in de kleutertijd ontwikkelt. Aan het eind van de kleuterperiode kunnen kinderen meestal tot vijf tellen. Dat wil zeggen dat zij de principes beheersen die bij het tellen van voorwerpen horen en deze tot het getal vijf kunnen toepassen.

Geheugen

Geheugen is het vermogen informatie op te slaan en op een later tijdstip weer op te roepen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen het *herkennen* van iets wat in het geheugen is opgeslagen en het actief *reproducen* daarvan. Dit laatste is moeilijker.

Waarschijnlijk door toename van de snelheid waarmee de verwerking van informatie plaatsvindt als gevolg van de rijping van de hersenen is de geheugenfunctie van kleuters veel beter dan die van peuters. Vooral het *herkennen* van visueel ruimtelijke informatie gaat hun goed af. Vandaar dat zij een spel als Memory goed beheersen. Verbale informatie wordt minder goed onthouden. Ook zijn kleuters veel minder goed in het *reproducen* van informatie die in het geheugen is opgeslagen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat zij ongeveer vier achtereenvolgende cijfers kunnen onthouden, terwijl schoolkinderen er ongeveer zes en volwassenen ongeveer zeven tot acht kunnen onthouden. Kleuters beheersen nog onvoldoende strategieën die het geheugen ondersteunen, zoals herhalen van informatie of andere geheugensteuntjes. Volwassenen moeten hen nog helpen om zich dingen te herinneren. Ouders weten bijvoorbeeld dat ze er nog niet op kunnen vertrouwen dat hun kleuter zijn of haar broodtrommeltje niet vergeet mee te nemen naar school of strandspeelgoed naar het strand.

Aandacht

Aandacht heeft niet alleen met het vermogen zich te concentreren te maken maar ook met strategieën waarmee kinderen hun aandacht richten en informatie verkrijgen. Kleuters kunnen zich al veel beter dan peuters concentreren. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat zij langer aandachtig naar een interessant televisieprogramma kunnen kijken dan peuters. Zij bezitten echter nog niet de strategieën die schoolkinderen hebben om hun aandacht selectief te richten op datgene wat belangrijk is en om onbelangrijke informatie te negeren. Ook kunnen kleuters nog niet op een systematische manier visuele informatie scannen, bijvoorbeeld bij het ontdekken van verschillen tussen twee vrijwel identieke plaatjes. Systematisch 'scannen' van dit soort visuele informatie ontwikkelt zich pas op de schoolleeftijd.

Sociale cognitie

Sociale cognitie is het vermogen gevoelens, gedachten en intenties van anderen waar te nemen en te interpreteren. In de kleuterperiode ontwikkelt zich het begrip over hoe anderen denken en voelen, en wat hun intenties en motieven zijn. Peuters zullen anderen de gevoelens en voorkeuren toedichten die zijzelf hebben. Zo kan een peuter een ander die verdrietig is zijn eigen knuffel brengen omdat dat iets is waar de peuter zelf behoefte aan zou hebben in zo'n situatie. Kleuters beginnen te leren dat gevoelens van anderen niet altijd dezelfde zijn als die van henzelf.

Schooljaren (vanaf 6 jaar)

De leeftijd van 6 jaar luidt voor de meeste kinderen het begin in van het formele leren, onder andere het leren lezen en rekenen. Om te kunnen lezen en rekenen moeten kinderen een aantal cognitieve vaardigheden bezitten, zoals het vermogen klanken en tekens te onderscheiden, het vermogen goed te kunnen onthouden en zich voldoende te kunnen concentreren. Deze vermogens zijn bij de meeste kinderen pas vanaf hun 6e jaar ver genoeg ontwikkeld om vlot leren lezen en rekenen mogelijk te maken. Kinderen vanaf de leeftijd van 6 jaar kunnen steeds beter logisch redeneren. Ook neemt vanaf het 6e jaar de informatieverwerkingscapaciteit toe en verbetert de controle over de aandacht en het

geheugen.

Kinderen van 5 en 6 jaar hebben al een grote hoeveelheid praktische kennis en een aantal belangrijke vaardigheden, zoals het hanteren van taal. Rond het 7e jaar ontstaat een vorm van denken die het mogelijk maakt logisch te redeneren. Het gaat hier om de overgang van preoperationeel naar concreet operationeel denken. Dit uit zich onder andere in het beheersen van de principes van conservatie van getal, gewicht en volume. Conservatie van getal ontstaat het eerst, soms al in de kleutertijd terwijl conservatie van gewicht en volume later in de schoolleeftijd ontstaat. Door denkoperaties kunnen kinderen hun interne representaties mentaal bewerken. Zij voeren een soort gedachtehandelingen uit. Een belangrijk principe hierbij is dat van de *reversibiliteit*. In gedachten kan het concreet operationele kind een handeling weer terugbrengen tot de oorspronkelijke toestand. Wanneer kinderen bijvoorbeeld inzien dat het water dat van een beker in een andere gegoten werd, weer teruggegoten kan worden in de eerste beker, zullen zij ook inzien dat het om dezelfde hoeveelheid water gaat die is verplaatst. Zij kunnen dus in gedachten handelingen uitvoeren en weer terugdraaien.

Er zijn ook beperkingen aan het denken van kinderen in deze leeftijd. Zo is het denken nog sterk op het concrete hier-en-nu gericht. Abstract denken wordt pas later mogelijk. Vandaar dat op de basisschool nog met concrete voorbeelden wordt gewerkt om rekenprincipes uit te leggen, zoals met taartpunten om het principe van delen te illustreren. Pas in de adolescentie kan met abstracte begrippen gewerkt gaan worden, zoals die bij wiskunde nodig zijn. Het vermogen om door nadenken problemen op te lossen is deels gebaseerd op het kunnen uitvoeren van denkoperaties zoals die verworven worden in de concreet operationele periode. Voor een deel heeft het kunnen oplossen van problemen ook te maken met domeinspecifieke kennis en vaardigheden. Om bijvoorbeeld een fiets te kunnen repareren is het nuttig als iemand heeft voorgedaan hoe een ketting omgelegd wordt of hoe een band wordt geplakt. Dit soort kennis is nuttig om problemen, bijvoorbeeld een lekke band, op te lossen. Kinderen op de schoolleeftijd hebben uiteraard nog niet de hoeveelheid kennis die volwassenen bezitten. Omdat kinderen tussen de 6 en 12 jaar een grote hoeveelheid specifieke informatie missen is hun manier van redeneren vaak nog incompleet.

Geheugen en kennis

De geheugenfunctie is belangrijk voor het leren. De geheugencapaciteit van het korte termijngeheugen of werkgeheugen neemt gedurende de ontwikkeling toe. Zoals eerder besproken kan een kind van vier jaar, drie tot vier achter elkaar gepresenteerde willekeurige getallen onder de tien direct en in juiste volgorde reproduceren. Bij een 12-jarige zijn dat zes of zeven. Men veronderstelt dat het hierbij niet gaat om een toename van de geheugenruimte zoals bij een computer, maar om een toename in snelheid waarmee informatie overgebracht wordt van het sensorische register naar het korte termijngeheugen. Er is dus sprake van een toename van de functionele capaciteit. Ook is er een toename van informatie die is opgeslagen in het lange termijngeheugen. Dit kan beschouwd worden als *kennis* die een individu heeft. Piaget maakte onderscheid tussen *geheugen in engere zin* en *geheugen in algemene zin* (Piaget & Inhelder, 1973). Geheugen in engere zin heeft te maken met het zich herinneren van specifieke informatie die eerder is waargenomen. Geheugen in algemene zin heeft volgens Piaget te maken met het vasthouden van alle verworvenheden van iemands cognitieve ontwikkeling. Dit laatste werd door Piaget als kennis beschouwd. Een voorbeeld van verworven kennis is dat een voorwerp dat is waargenomen, nog steeds aanwezig moet zijn als het niet meer is te zien (objectpermanentie). Dit soort kennis is van groot belang voor de geheugenfunctie. Een bekend voorbeeld is een experiment met 10-jarige schaakexpert en volwassenen die niet of nauwelijks konden schaken. Wanneer schaakstukken op toevallige wijze werden neergezet en dus voor geoefende schakers in een onzinnige opstelling, dan presteerden de volwassenen net zo goed als de schaakexperts. Werden de schaakstukken zo opgesteld dat het een echt spel zou kunnen zijn, dan presteerden de schaakexperts veel beter dan de onervaren schakers. Blijkbaar heeft kennis een belangrijke invloed op het vermogen iets te onthouden.

Kinderen onder de 11 jaar zijn beter in staat dan oudere kinderen om informatie die zijdelings, dat wil zeggen niet tot de hoofdtaak behorend, wordt aangeboden, te onthouden. Blijkbaar gaan

waarnemings- en denkprocessen in de loop van de ontwikkeling efficiënter verlopen en wordt er bij het ouder worden minder acht geslagen op irrelevante informatie.

In het belang van een goede geheugenfunctie ontwikkelen kinderen *geheugenstrategieën* om informatie beter op te slaan in het lange termijngeheugen en deze informatie er ook weer uit op te roepen. Deze strategieën kunnen intern zijn, zoals het herhalen en ordenen van datgene wat onthouden moet worden, of het geven van betekenis aan de te onthouden informatie door koppeling met iets anders, een ezelsbruggetje. Om bijvoorbeeld de cijfers 1-6-8-7 in de juiste volgorde te onthouden, is het makkelijker om cijfers te combineren en de getallen 16 en 87 te onthouden. Externe strategieën zijn bijvoorbeeld het onderstrepen of het maken van aantekeningen in een tekst, of het maken van uittreksels en de bekende knoop in de zakdoek. Ook zijn er manieren om het terughalen van opgeslagen informatie te vergemakkelijken, zoals het stap voor stap nagaan van een opeenvolging van gebeurtenissen om erachter te komen waar we mogelijk iets hebben laten liggen. Dit soort strategieën wordt pas aan het einde van de schoolleeftijd goed beheerst.

Ten slotte ontwikkelen kinderen in de schoolperiode een eigenschap die metacognitie wordt genoemd. Dit is het vermogen om effectief cognitieve strategieën te selecteren en toe te passen. Als iemand weet wat zijn of haar sterke en zwakke kanten zijn om bijvoorbeeld iets te onthouden kunnen strategieën gekozen worden (bijvoorbeeld een ezelsbruggetje verzinnen) om het gewenste resultaat te bereiken. Metacognitie heeft dus te maken met het zich bewust zijn van eigen denkprocessen.

Aandacht

Kinderen tussen 6 en 12 jaar zijn toenemend in staat om hun aandacht te richten op een bepaalde activiteit en om tegelijkertijd niet-relevante prikkels te negeren (selectieve aandacht). Op school maar ook thuis kunnen schoolkinderen langdurig hun aandacht richten op hun werk of bezigheden als tekenen of computeren. Zij leren dat zij bewust hun aandacht ergens op kunnen richten. Kinderen tussen de 6 en 12 jaar verwerven een steeds grotere controle over hun aandachtsfunctie en zijn in staat om bewust te kiezen waar zij hun aandacht op richten. Uiteraard zijn er individuele verschillen tussen kinderen in de mate waarin zij hun aandacht ergens op gericht kunnen houden. Vooral op school worden er eisen gesteld aan het vermogen de aandacht goed bij het werk te houden. Kinderen met een aandachtstekort stoornis (ADFD) kunnen al in de kleutertijd opvallen door hun aandachtsproblemen. Op de schoolleeftijd zullen deze kinderen nog sterker in de problemen komen door hun onvermogen hun aandacht vast te houden.

Leren

Het verwerven van nieuwe vaardigheden en kennis kan gezien worden als het resultaat van rijping en leren. Leren wordt gedefinieerd als het veranderen van een respons als gevolg van opgedane ervaring. In bredere zin kan leren opgevat worden als min of meer duurzame veranderingen *in* individueel presteren als functie van ervaring. Om te kunnen leren zijn er mogelijkheden en beperkingen die biologisch bepaald zijn en is er een omgeving nodig die mogelijkheden tot nieuwe ervaringen aanbiedt.

Schools leren is slechts een klein gedeelte van het leerproces en is gericht op de verwerving van vaardigheden als lezen, schrijven en rekenen, die een hoge maatschappelijke relevantie bezitten. Vooral op school doen kinderen leerervaringen op. Dit zijn didactische leerervaringen waarbij de leerkracht de leerling een bepaalde oplossing voor een probleem leert. Ook doen kinderen didactische leerervaringen thuis op wanneer ouders hun kinderen helpen met huiswerk, met vaardigheden in huis of met hobby's en spel. De leerkracht ondersteunt het leerproces door te kijken wat het kind wel en niet kan en biedt hulp in de vorm van sturing en advies. Naarmate het leerproces vordert zal de leerkracht hogere eisen stellen en het kind ondersteunen bij het leren van complexere kennis en vaardigheden. Hierbij is het van belang dat de leerkracht kan aansluiten bij wat het kind al bijna zelf kan. Het kind heeft slechts een klein zetje nodig om iets te kunnen begrijpen. Naast didactische leerervaringen waarbij degene die het kind iets leert altijd meer weet en meer ervaring heeft, zijn leeftijdgenoten met ongeveer hetzelfde niveau van kennis en vaardigheden ook een belangrijke bron van leerervaringen. Het samen met andere kinderen uitwisselen van ideeën en het samen zoeken naar oplossingen voor een probleem stimuleert de cognitieve ontwikkeling. In het onderwijs wordt gebruikgemaakt van dit soort leerervaringen door opdrachten te geven die kinderen met elkaar moeten uitvoeren.

Bijlage.

Taalontwikkeling: Belangrijke ontwikkelingen van baby tot kleuter

Er zijn grote verschillen in het tempo van de taalontwikkeling. Sommige kinderen beginnen al met acht maanden met een eerste woordje, in extreme gevallen kan het voorkomen dat kinderen pas vlak voor hun derde jaar echt gaan praten. Als kinderen zich traag ontwikkelen, hoeft er niets aan de hand te zijn. Sommigen stoppen hun energie eerst in de motoriek voordat ze met de taal aan de gang gaan. Late praters kunnen hun achterstand inhalen in het laatste jaar op het kindercentrum als ze voldoende taalaanbod krijgen. Maar de pedagogisch medewerker is er wel extra alert op als kinderen zich traag ontwikkelen.

Baby's

Voordat kinderen gaan praten, is de taalontwikkeling al in volle gang. Bij een goed werkend gehoor en sensitieve ouders leren baby's het volgende:

- > Klanken en intonatiepatronen van de taal van de omgeving. Vanaf zes weken luisteren baby's al selectief naar spraakgeluiden en ze verblijden hun omgeving met een sociale glimlach. In een ontspannen toestand, bijvoorbeeld bij het voeden, produceren ze hun eerste klinkerachtige geluiden *eu-eu-eu, a-a-a*.
- > Vocaal spel. Later komt er wat meer variatie in hun klanken, komen er medeklinkers bij *uh euwhee, ere ere, sjsjssj, riiii* en ontstaat *vocaal spel*. Het zijn eerst willekeurige klanken, maar met een half jaar beginnen baby's met het leren van losse klanken van de moedertaal (of eventueel moedertalen). Veel kinderen brabbelen, dat wil zeggen dat ze groepjes klanken maken met een herhaling van dezelfde of bijna dezelfde vorm: *baba, egega, agage*. Als kinderen met twee of meer talen opgroeien, splitsten de klanksystemen zich al vroeg op.
- > Zelf initiatief nemen in uitwisselen van beurten. Vanaf drie à vier maanden gaan baby's meedoen met het beurt nemen in een 'gesprekje' met hun ouders en pedagogisch medewerkers. In het begin neemt de pedagogisch medewerker het initiatief, en met zeven à acht maanden gaan baby's dat doelbewust zelf doen. In dat contact gaat het vaak om SPEELPRATEN, waarbij het taalgebruik vooral een affectieve betekenis heeft: de uiting van een fijn gevoel van samen zijn. Dialoogje tijdens het baden: Hanneke (elf maanden): *ei, ook, eiooum, eieium, taa-taa*, Pedagogisch medewerker: *taa-taa*, Hanneke: *ei, nei-nei, mmmee, taate, mm*, Pedagogisch medewerker: *niet drinken sj*, Hanneke: *ei*, Pedagogisch medewerker: *eik sj*, Hanneke: *ai*, Pedagogisch medewerker: *niet drinken sé*.
- > Ontdekken dat taal betekenis heeft. Aan het eind van het eerste jaar ontdekken baby's dat de klanken betekenis hebben, dat de mensen in hun omgeving iets bedoelen als ze praten.
- > Rond eerste verjaardag: eerste woorden. Vanaf acht maanden kunnen de eerste woordjes verschijnen. De meeste kinderen hebben met veertien maanden het stadium van hun eerste woordje bereikt. Daarmee uiten ze hun gevoelens en wat ze willen *kaa!* (kaas), en ook gaan ze informatie geven over waar ze aan denken: *eda* (kijk daar).

Dreumesen

- > Uitbreiding van de woordenschat. Er is een groot verschil tussen begrijpen en zelf produceren van woorden: in een onderzoek naar de woordenschat bij 16 maanden bleek er een verschil te zijn tussen 250 woorden begrijpen en tien woorden zelf produceren! Soms verloopt de groei van de woordenschat geleidelijk. Maar ook komt een 'woordenschatexplosie' voor: een plotselinge snelle groei van het aantal woorden.
- > Vanaf 18 maanden tweewoord zinnen: *broek Kaa, vies broek, vies broek Kaa* zegt Katelijn over de vieze luier van Karel. Dat zijn de eerste zinnen. Ze lijken vaak op telegramstijl zonder functiewoorden als lidwoorden (*de, het*) of voorzetsels (*op, in*). Er komen weinig werkwoorden in voor, en als ze voorkomen is het een heel werkwoord, zonder vervoeging: *stoel pakken*.
- > Verbuigingen. Rond het tweede jaar verschijnen bij veel kinderen de eerste verbuigingen van een woord, zoals het meervoud *haren, schoenen*, verkleinwoordjes *mama haartje wassen onder does*, en vervoegingen van het werkwoord *poep gedaan*.

Peuters

- > Groei woordenschat naar 1000-3000 woorden rond vier jaar. Tussen twee jaar en tweeënhalf jaar gebruiken kinderen tussen de 50 en 600 woorden. Hun eerste woorden gaan over mensen en dieren, gebruiksvoorwerpen, speelgoed, eten en drinken en dagelijkse activiteiten. Daarna verwerven ze nieuwe woorden voor die onderwerpen. Zo gebruikte David vanaf 1 jaar eerst de woorden *fles* en *meme* (een eigen woord voor eten), daarna kwamen er in dat jaar woorden bij als *banaan*, *kaas*, *ei*, *appel* en *drinken*, *eten* en *proeven* – totaal 38 woorden. Vanaf twee tot drie jaar leerde hij er nog 51 bij, zoals *aardbei*, *kip*, *cake*, *spaghetti*, *chocola*, en ook de woorden *ontbijt*, *avondeten* en *picknick*. Het komt vaak voor dat peuters het woord niet kennen voor een bepaald onderwerp. Ze gebruiken dan *dit* en *die*, en *ding*. Maar ze vinden ook zelf nieuwe woorden uit: *regenspuit* (fontein), de melk *spottert* (geluid van melk in een glas gieten), een *sporthond* (hond met een lange, lage lichaamsbouw), *winterstok* (fietspomp waar wind uit komt).
- > Tweetaligheid. Kinderen die vanaf het begin met twee talen opgroeien, kunnen, als ze een nieuw woord in de ene taal leren, dat woord soms gebruiken als ze in de andere taal praten: *De poes at de balik op* (*balik* is Turks voor *vis*). Dat komt vooral voor als ze in die verschillende talen met een verschillende omgeving te maken hebben: thuis is er bijvoorbeeld geen vingerverf.
- > Zinslengte. Deze groeit naar drie-, vier- en vijfwoordzinnen. > Grammatica. Kinderen imiteren in het begin vaak de goede vorm, bijvoorbeeld *auto's*. Dan lijkt het of ze al ver zijn in hun taalontwikkeling. Maar het gebruik van de 'foutieve' vormen, zoals *voets* en *autoë*, of *jij hebt geschrikt van mijn mama*, *jij hebt mij geen kus gegoofd* is pas echt het teken dat ze met de regels van de taal aan het werk zijn. Sommige 'fouten' blijven kinderen nog een lange tijd maken, zoals de vervoeging van het werkwoord *d'r net eette ik* (Laura, 4 1/2 jaar), en weglating van het lidwoord *Vind jij ook huis mooi?* (Niek, 3 1/2 jaar) of het gebruik van het 'verkeerde' lidwoord *Klaar is de eten!* (Sara, 3 jaar).
- > Uitwisselen van informatie. Daar hebben jonge kinderen nog moeite mee. In gesprekjes springt een kind soms opeens over naar een ander onderwerp: Vraag: *Dit is de gymzaal toch?* Jordi (4 jaar): *Ja. Waar woon jij?* Vaak gebruiken ze woordjes als *dit*, *hij*, *daar* of namen van kinderen terwijl de ander niet weet wat of wie daarmee wordt bedoeld. Ze kunnen nog niet goed inschatten welke informatie de ander nodig heeft. Zelf vertellen over een gebeurtenis is vaak nog moeilijk voor twee- en driejarigen. Maar samen met de pedagogisch medewerker, die vragen stelt, kan een kind praten over een ervaring. Tegen de tijd dat kinderen naar de basisschool gaan, lukt het vaker om zelf een gebeurtenis in twee of drie opeenvolgende zinnen te vertellen.
- > Rijmpjes, fantasiespel en waaromvragen. Kinderen genieten van het gebruik van woorden en klanken. Ze maken zelf rijmpjes van onzinwoorden en genieten ook van rijmpjes die ze van de pedagogisch medewerker leren. Taal gaat ook een belangrijke rol spelen in fantasiespel en in de communicatie met de pedagogisch medewerker. Op alle niveaus van de taal – klanken, woordenschat, zinsbouw en verbuigingen en vervoegingen – zijn kinderen in kindcentra volop bezig. Voor die ontwikkeling is een goede taalomgeving essentieel. Uit onderzoek naar taalaanbod blijkt dat er grote verschillen kunnen zijn in taalverwerving van kinderen. Dat komt onder andere door verschillen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de interacties van ouders en pedagogisch medewerkers met de kinderen.

Mijlpalen

Baby (0-18 maanden)

- > Leert klanken en intonatiepatronen van de taal van de omgeving.
- > Vocaal spel.
- > Neemt zelf initiatief in uitwisselen van beurten.
- > Ontdekt dat taal betekenis heeft.
- > Eerste begrip van woorden.
- > Rond eerste verjaardag: eerste woorden.

Dreumes (18-30 maanden)

- > Uitbreiding van woordenschat
- > Vanaf 18 maanden tweewoordzinnnetjes, daarna uitbreiding

Peuter (30-48 maanden)

- > Groei woordenschat naar 1000-3000 woorden
- > Gebruik voorzetsels
- > Groei zinslengte naar drie/vier/vijfwoord zinnen,
- > Vanaf drie jaar begin gebruik samengestelde zinnen
- > Verbuigingen van zelfstandig naamwoord (meervoud, verkleinwoord)
- > Vervoegingen van het werkwoord
- > Vraagwoorden (waar/waarom?)
- > Interesse voor rijmpjes
- > Taal in rollen- en fantasiespel

'Iedereen kan leren lezen'

een publicatie van de Inspectie van het Onderwijs.

Inspectierapport 2006-27, september 2006

Aandachtspunten leesonderwijs groep 1 en 2:

- Veel aandacht besteden aan geletterdheid, mondelinge taalvaardigheid en woordenschat
- Gerichte aandacht geven aan klanken en letters
- Aan het einde van groep 2 kennen kinderen al een aantal letters
- Leesproblemen zien aankomen en tijdig ingrijpen

Veel aandacht besteden aan geletterdheid, mondelinge taalvaardigheid en woordenschat

Het is goed om al aan het begin van de kleuterperiode veel aandacht te besteden aan geletterdheid, mondelinge taalvaardigheid en woordenschat. Door veel interactief voor te lezen in kleine groepen, door samen prentenboeken te bekijken en te lezen, een goede boekenhoek en thematafels in te richten, en door gesprekken in kleine kring te houden, kan de taalontwikkeling van kinderen gestimuleerd worden. Dit moet echter wel systematisch en doelgericht gebeuren. Een ander punt daarbij is dat herhaling essentieel is. Jonge kinderen vinden herhaald voorlezen meestal erg leuk. Het heeft ook een positief effect op de taalontwikkeling. Het vergroot het verhaalbegrip en de interesse in boeken wordt bevorderd, waardoor kinderen ook graag zelf lezer willen worden. Bovendien is herhaald voorlezen gunstig voor de woordenschatontwikkeling.

Gericht aandacht geven aan klanken en letters

Leren lezen is geen natuurlijk proces en komt dus ook niet vanzelf op gang. Bijna alle kinderen hebben hier gerichte hulp bij nodig. In de kleutergroep kan de ontwikkeling van de geletterdheid van kinderen al worden gestimuleerd. Bij het leren lezen spelen bepaalde fonologische vaardigheden een rol, zoals auditieve analyse en synthese en letterkennis. Uit onderzoek blijkt dat gerichte aandacht voor fonologische vaardigheden kinderen een voorsprong kan bieden bij het aanvankelijk lezen in groep 3. Juist auditieve analyse en synthese dragen het meest bij aan de ontwikkeling van de leesvaardigheid. Daarnaast blijkt dat de letterkennis een belangrijke voorspeller is voor het leessucces. Als aan deze vaardigheden in de kleutergroepen veel aandacht wordt besteed, kan dat gunstig zijn voor de leesstart van kinderen. Het betekent echter niet dat kinderen die deze vaardigheden nog niet beheersen een extra jaar in de kleutergroep nodig hebben. Bij een aantal kinderen ontwikkelen de fonologische vaardigheden zich juist verder tijdens het leren lezen. Zwakke fonologische vaardigheden hoeven niet altijd te leiden tot leesproblemen, maar de kans daarop is wel aanwezig.

Het is hoe dan ook van belang om in de kleutergroepen de fonologische vaardigheden van de kinderen te stimuleren. Hierbij zijn wel een paar vuistregels van belang:

Voer met de leerlingen activiteiten uit waarin gesproken en geschreven taal, klanken en letters altijd tegelijkertijd aangeboden worden. Fonologische vaardigheden worden namelijk het beste gestimuleerd als kinderen naast de auditieve vorm (de klank) meteen de visuele vorm (het woord, de letter) leren kennen. Fonologische vaardigheden komen het beste tot ontwikkeling in speelse en betekenisvolle activiteiten in functionele contexten. Het gaat dan bijvoorbeeld om taalspelletjes bij liedjes, rijmpjes, verhalen voorlezen en allerlei woord- en klankspelletjes. U kunt ook binnen alledaagse lees- en schrijfactiviteiten werken aan de ontwikkeling van de fonologische vaardigheden. Een heel geschikte vorm is verder het werken met een ABC- of lettermuur. Dit is een muur waarop alle letters zijn afgebeeld met daarbij ruimte voor woorden, picto's en dergelijke. Er zijn allerlei oefeningen mogelijk met de ABC-muur (zie: Margareth van Kleef en Marieke Tomesen; Werken aan taalbewustzijn). Voor taalzwakke kinderen die te weinig profiteren van het taalspel en de geletterde activiteiten in de klas, blijft extra instructie nodig. Deze instructie gebeurt bij voorkeur in kleine groepjes en vanuit een betekenisvolle context (naar aanleiding van een boek, versje of thema). Het is erg belangrijk dat het stimuleren van de fonologische ontwikkeling niet aan het toeval wordt overgelaten. Een goede planning is een 'must'. Aan de hand van bijvoorbeeld de tussendoelen geletterdheid van het Expertisecentrum Nederlands zou de school moeten registreren wanneer aan de verschillende tussendoelen expliciet aandacht wordt gegeven. Dit kan ook aangepakt worden door te werken met een goede methode.

Aan het einde van groep 2 kennen kinderen al een aantal letters

In Nederland kennen de kinderen aan het einde van groep 2 gemiddeld 10 letters. Het is goed als in de kleutergroepen aandacht wordt besteed aan letterkennis. Dit kan bijvoorbeeld door activiteiten te doen met letters van de naam van de kinderen in de klas of letters van hun favoriete huisdier of knuffel. Voor kinderen die minder letters kennen dan hun klasgenootjes zijn gerichte activiteiten waarin zij hun letterkennis kunnen vergroten van essentieel belang. In de publicaties van het Expertisecentrum Nederlands is hier het nodige over te vinden. Daar zijn verschillende werkvormen te vinden die vrij eenvoudig in de groep kunnen worden toegepast, zoals het werken met een ABC- of lettermuur.

Leesproblemen zien aankomen en tijdig ingrijpen

Leesproblemen kondigen zich vaak al vroeg aan. Leraren in de kleutergroepen moeten dus al vanaf het begin letten op bepaalde signalen. Welke kinderen hebben moeite met rijmen, onthouden van versjes, onthouden van letters en het (snel) benoemen van reeksen (kleuren, getallen, plaatjes, namen, letters, etc.)? Met een goed signaleringsinstrument kunnen risicoleerlingen tijdig worden opgespoord. Een voorbeeld hiervan staat in het Protocol Leesproblemen en Dyslexie. Vervolgens is het heel belangrijk om te handelen. Denk niet dat de kinderen 'er nog niet aan toe zijn' en kies niet te snel voor kleutertijdverlenging. Het is twijfelachtig of de ontwikkeling van kinderen daarmee is geholpen. Doe met het kind liever zo snel mogelijk extra oefeningen. Dit kan bijvoorbeeld door van de woorden die u opschrijft de letters te verklanken, memorie- en rijmspelletjes te doen, prentenboeken met begin- en eindrijm te gebruiken. Er zijn ook speciale computerprogramma's voor het oefenen van auditieve vaardigheden (klankbewustzijn) en klankletterkoppeling. Hoe eerder hiaten in de ontwikkeling van geletterdheid worden opgespoord en verholpen, des te kleiner de kans dat een kind moeite met leren lezen krijgt. Een goed aanbod in de kleutergroepen heeft een sterk voorspellende waarde voor het leren lezen in de hogere groepen

Aandachtspunten groep 3

- De methode voor aanvankelijk lezen helemaal uitwerken
- Tijdig signaleren en ingrijpen
- Zwakke lezers meer instructie- en oefentijd geven

De methode voor aanvankelijk lezen helemaal uitwerken

Zonder een goede methode voor aanvankelijk lezen kunnen leerlingen snel achter raken. Het is echter niet voldoende als met een goede methode gewerkt kan worden. Het is belangrijk om ervoor te kiezen om de methode helemaal te behandelen anders zouden kinderen toch nog een achterstand in hun leesontwikkeling kunnen krijgen. Ga er dus niet bij voorbaat al van uit om maar een deel van de methode door te werken. Om de methode volledig te kunnen behandelen moet er een planning zijn waarin voldoende tijd voor lezen in het rooster is opgenomen. Daarnaast is het van belang om kritisch te kijken naar de opdrachten die de kinderen in de methodes moeten maken. Niet alle opdrachten sluiten aan bij het beoogde doel en hebben iets met de ontwikkeling van het lezen te maken.

Tijdig signaleren en ingrijpen

Leerlingen moeten aan het einde van groep 3 minimaal AVI-niveau 2 beheersen. Dit is voor bijna iedere leerling haalbaar en is echt het minimale streefniveau. Als dit niveau niet bereikt wordt, verloopt de aansluiting met groep 4 niet goed en wordt de achterstand op het gebied van technisch lezen steeds groter. De leerlingen kunnen dan bijvoorbeeld niet goed werken met de taal- en leesmethode. Door gebruik te maken van de herfstsignalering voor groep 3 komt u zwakke lezers tijdig op het spoor (zie Protocol Leesproblemen en Dyslexie). Vervolgens is het ook belangrijk om na het signaleren van een leesprobleem meteen actie te ondernemen.

Zwakke lezers meer instructie- en oefentijd geven

Zwakke lezers hebben vooral meer tijd voor extra instructie en extra oefening nodig. Laat deze leerlingen niet in hun eigen tempo lezen, maar hou ze zo lang mogelijk bij de groep en geef ze daarnaast extra instructie en oefening.

Zwakke lezers hebben er geen baat bij als ze worden ingedeeld in een niveaugroep of als ze werken met individuele leerlijnen. De resultaten worden veel beter als ze de groepsinstructie volgen en daarnaast extra instructie en begeleide inoefening krijgen. Belangrijkste actiepoint is verlengde instructie en herhaalde oefening. Dit kan door na de instructie voor de gehele groep met de zwakke lezers de instructie in kleine stapjes te herhalen en met hen onder begeleiding de oefeningen te maken. Hierdoor krijgen de zwakke lezers meer instructie- en oefentijd. Ook pré-teaching kan heel goed werken. Het kan een positief effect op de motivatie van zwakke lezers hebben als er vooraf met hen wordt geoefend. Een goede oefenvorm is ook om kinderen dezelfde tekst vaker te laten herlezen

Aandachtspunten leesonderwijs groep 4 tot en met groep 8

- Onderwijs in technisch lezen blijven geven
- Leestechniek, leesbegrip en leesplezier combineren
- Extra leestijd en instructie voor zwakke lezers bieden

Onderwijs in technisch lezen blijven geven

Na groep 3 blijft onderwijs in technisch lezen noodzakelijk in de vorm van instructie en lees oefeningen. In groep 3 leren de kinderen eenvoudige woorden lezen. Bovendien wordt er instructie gegeven om de woordherkenning te versnellen. Dit laatste is één van de belangrijkste doelen voor het leesonderwijs in groep 4, 5 en 6 t/m 8. Leerlingen leren bepaalde patronen (spellingpatronen en letterclusters) sneller te herkennen. Kortom: ze leren snel woorden te herkennen. Dit is noodzakelijk om de steeds moeilijker wordende teksten met begrip te kunnen lezen. Naast het gericht oefenen op woordniveau, is het van belang dat kinderen deze vaardigheid toepassen bij het lezen op zins- en tekstniveau. Het gebruik van een methode voor voortgezet technisch lezen (al dan niet geïntegreerd in of gekoppeld aan een methode voor begrijpend lezen en leesbevordering) kan heel goed werken. Niveaulezen blijkt bij technisch lezen geen geschikte werkvorm te zijn. Vooral zwakke lezers profiteren hier te weinig van. De kinderen moeten naast instructie ook veel gelegenheid krijgen om te lezen. Dit lezen moet nadrukkelijk op het rooster staan, bijvoorbeeld als vrij lezen. Door veel gelegenheid te geven voor lezen kan de leessnelheid van kinderen zich blijven ontwikkelen. De leesontwikkeling wordt extra gestimuleerd als lezen en schrijven (stellen) worden gecombineerd. Ter stimulering van directe woordherkenning is het ook zinvol om oefenwoorden op te schrijven. Door motorische inprenting kunnen kinderen nieuwe woorden gemakkelijker onthouden en spellen. Dit geldt zéker voor zwakke lezers.

Leestechniek, leesbegrip en leesplezier combineren

Naast de beheersing van de leestechniek is het ook belangrijk dat kinderen plezier beleven aan lezen. Om de leesmotivatie te bevorderen en vast te houden moet de school over een aantrekkelijk en ook breed boekenaanbod beschikken. Met 'breed' bedoelen we verschillende soorten boeken, zowel verhalende als informatieve. De boeken moeten aansluiten bij de leefwereld en interesses van de kinderen. Investeer dus in het leesplezier van de kinderen. Ook in deze groepen vinden kinderen voorlezen nog erg leuk. Daarnaast kan op verschillende andere manieren het leesplezier van de kinderen bevorderd worden: introduceer regelmatig boeken, werk met creatieve verwerkingsopdrachten, laat de inhoud van boeken dramatiseren, richt een boekenhoek in, laat kinderen elkaar voorlezen, hou gesprekjes over boeken, laat boeken beoordelen. Het is ook belangrijk om rekening te houden met de leesvoorkeuren van kinderen. De klassenbibliotheek zal daarom veel verschillende soorten boeken moeten bevatten. Daarnaast biedt ICT goede mogelijkheden om het plezier in het lezen te bevorderen. Er zijn nogal wat computerprogramma's beschikbaar. Bij het lezen gaat het uiteindelijk om het begrijpen van de informatie. Daarom zal er naast het onderwijs in technisch lezen ook veel aandacht moeten zijn voor begrijpend lezen. Dit gebeurt gewoonlijk vaak in aparte lessen begrijpend lezen, maar ook bij de lessen leestechniek kan heel goed de inhoud van de teksten worden besproken. Of kinderen een tekst begrijpen hangt in belangrijke mate van hun woordenschat af. Dit is een belangrijk onderdeel van het taalonderwijs. Maar ook bij andere vakken speelt de vergroting van de woordenschat een rol. Bij gesprekken en bij het lezen van teksten kan aandacht aan woordenschatvergroting worden besteed.

Extra leestijd en instructie voor zwakke lezers bieden

Voor zwakke lezers is het van belang dat zij meer tijd krijgen dan de andere kinderen. Meer tijd voor instructie en oefening. Een keer per week een kwartiertje extra heeft niet zoveel zin, een intensieve aanpak is belangrijk, het liefst met dagelijkse instructie- en oefenmomenten van ongeveer 15 minuten (in totaal minimaal 1 uur per week) . Als leerlingen extra begeleiding krijgen van een remedial teacher buiten de klas, moet die aanpak uiteraard aansluiten bij de lessen in de klas.

Aandachtspunten voor het leesonderwijs in het algemeen

- De leesontwikkeling op schoolniveau volgen
- Doelen vaststellen voor de leesprestaties van de verschillende groepen
- Leraren scholen zich verder op het gebied van leesdidactiek

De leesontwikkeling op schoolniveau volgen

Naast de leraar voor de klas, kunnen ook de directie, de intern begeleider of de taalcoördinator het nodige doen om het leesonderwijs te verbeteren. Lezen behoort een hoge prioriteit te hebben binnen de school. Dit betekent dat de school de resultaten van de kinderen en van de groepen goed moet volgen, gekoppeld aan de streefdoelen die voor technisch lezen zijn bepaald. De resultaten moeten vervolgens worden geanalyseerd, waarbij steeds de vraag moet worden gesteld of er verbeteringen van het leesonderwijs nodig zijn om goede leesresultaten te behalen. Behalve het monitoren van de resultaten, moet de directie ook zicht hebben op wat er in de klassen gebeurt. Is er voldoende tijd ingeroosterd? Is er een jaarplanning voor de methode gemaakt? Wordt er goed met de methodes gewerkt? Gebeurt er wat er is afgesproken? Een taalcoördinator kan een belangrijke rol spelen bij het analyseren van de resultaten en bij het aandragen van verbeter suggesties. Daarnaast kan hij leraren ondersteunen bijvoorbeeld bij het gebruik van methodes.

Doelen vaststellen voor de leesprestaties van de verschillende groepen

Er zijn concrete streefdoelen/streefniveaus per leerjaar nodig om de resultaten goed te kunnen beoordelen. De leraren moeten hoge verwachtingen hebben van de kinderen en ze zouden erop gericht moeten zijn om de streefniveaus te halen. (Eind groep 3 minimaal: AVI 2, eind groep 4: minimaal AVI 5, en eind groep 5/begin groep 6: AVI 8/9)

Leraren scholen zich verder op het gebied van leesdidactiek

De directie kan de professionalisering van de leraren bevorderen zodat de leraren goed op de hoogte zijn van de didactiek van het lezen. Keer op keer blijkt dat de manier waarop de leraar leesonderwijs geeft, van grote invloed is op de resultaten. De ene leraar bereikt met dezelfde groep kinderen beduidend meer, dan de andere. Om goed les te kunnen geven in leren lezen, is het nodig dat er kennis is over het leesproces en over de leesdidactiek. Scholen kunnen leraren ook in de gelegenheid stellen om zich te ontwikkelen tot een taalcoördinator